

KAKO RAZUMIJETI PROŠLOST KOJA NE PROLAZI

Preporuke za odgovorno poučavanje ratova u Jugoslaviji i zemljama sljednicama

1. UVOD

Prošlo je 20 godina (u nekim slučajevima čak i više) od kraja ratova u Jugoslaviji i državama sljednicama¹. Bio je to najveći konflikt u Europi nakon Drugog svjetskog rata. Njegova cijena bila je golema: ljudski gubici (uključivo i masovna stradanja, etničko čišćenje i genocid), izbjeglice, depopulacija, osiromašenje i uništenje urbanih i ruralnih naselja, ekonomske infrastrukture i kulturne baštine. Ove posljedice konflikta i dalje snažno oblikuju krhke i osjetljive odnose unutar i između društava i država regije.

U spomenutim društvima postoji mnogo različitih interpretacija ratova, osobito njihove prirode i uzroka. Neke od tih interpretacija političke elite koriste i promoviraju kao službene povijesti (primjerice kroz političke deklaracije, komemorativne prakse, memorijale, udžbenike povijesti, a u nekim slučajevima čak i kroz specifične zakone). Takve direktne intervencije države u interpretacije nedavne prošlosti dio su pothvata za oblikovanje etničkih i političkih identiteta. Jednom uspostavljene, službene povijesti trude se potisnuti, marginalizirati i isključiti drugačije i disonantne poglede i iskustva te stvarati simplificirane i reducirane narative o onome što se dogodilo. Jednako tako, službene povijesti ograničavaju povijesna istraživanja i nastavu povijesti.

Mi, nastavnici povijesti i metodičari nastave povijesti iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije, svjesni smo ovog konteksta i njegovog utjecaja na učenje i poučavanje povijesti. Prepoznali smo, stoga sljedeće izazove u učenju i poučavanju povijesti u osnovnim i srednjim školama u našim društvima:

OBRAZOVNE VLASTI I POLITIKA U POST-JUGOSLAVENSKIM ZEMLJAMA

Obrazovne vlasti direktno su ovisne o često nestabilnom političkom kontekstu. Njihova nestabilnost, kratkoročna usmjerenost, a često i nedostatak volje i kapaciteta, sprječavaju suštinske promjene i reforme. Ovo onemogućava objektivnost i kontinuitet u osiguravanju konteksta koji podržava odgovorne pristupe najosjetljivijoj temi u nastavi povijesti.

KURIKULUMI POVIJESTI U ZEMLJAMA SLJEDNICAMA

Kurikulumi povijesti² u post-jugoslavenskim zemljama preskriptivni su u pogledu sadržaja i reflektiraju etnocentričnu perspektivu povijesti. Svi kurikulumi povijesti u ovim zemljama deklariraju predanost razvijanju kritičkog i kreativnog razmišljanja. U isto vrijeme spomenuti kurikulumi zapravo onemogućavaju korištenje strategija i pristupa usmjerenih na kritičke pristupe prošlosti.³

RATOVI U KURIKULUMIMA I UDŽBENICIMA POVIJESTI

Netom nakon rata, u Bosni i Hercegovini i dijelovima Hrvatske (Podunavlje) kao dio procesa mirne reintegracije postavljen je moratorij na poučavanje suvremen povijesti. U Srbiji i Crnoj Gori nije bilo formalnog moratorija, ali svako spominjanje konflikta je

izbjegavano, kako u kurikulumima, tako i u udžbenicima.

U zadnjih desetak godina, teme o ratovima u Jugoslaviji i zemljama sljednicama uključene su u sve kurikule u Bosni i Hercegovini.⁴ Sukobi su najekstenzivnije zastupljeni u kurikulumu i udžbenicima na hrvatskom jeziku, dok je u kurikulumima na srpskom i bosanskom jeziku tema predstavljena samo kao lista događaja. Monoperspektivni pristup i predstavljanje "naše" istine zajednička je karakteristika svih udžbenika u Bosni i Hercegovini. Selektivni pristup činjenicama, jednostrane, simplističke, crno-bijele interpretacije, samo-viktimizirajući i herojski narativ inherentni su svim udžbenicima povijesti u Bosni i Hercegovini, a u njima zastupljene povijesne interpretacije odražavaju podjele među etničkim zajednicama u Bosni i Hercegovini.⁵

U srpskim kurikulumima i udžbenicima, ratovi u Jugoslaviji i zemljama sljednicama predstavljeni su na ekstremno reduciran način. Udžbenici povijesti donose suho činjenični, politički i kronološki pregled događanja, naglašavajući utjecaj ratova na Srbe (poput vojne operacije Oluja koja je inicirala masovni egzodus Srba iz Hrvatske) i posebno na NATO bombardiranje Srbije.

U crnogorskim kurikulumima povijesti raspad Jugoslavije prvi je put spomenut 2003. godine. U udžbenicima je još uvijek u uporabi kratki, kronološki pregled teme koji se sastoji se od osnovnih informacija o konfliktu bez ikakvih spomena uzroka i težine ratova ili žrtava i počinitelja.

Od svih post-jugoslavenskih zemalja, tema ratova u Jugoslaviji i zemljama sljednicama najekstenzivnije je pokrivena u kurikulumima, udžbenicima i stručnom usavršavanju nastavnika u Hrvatskoj. S fokusom na rat u Hrvatskoj (termin koji se koristi je Domovinski rat), hrvatski kurikuli povijesti propisuju ne samo povijesni sadržaj koji se treba obraditi nego u određenoj mjeri i povijesne interpretacije događaja, ljudi i procesa. Udžbenici koji se koriste razlikuju se s obzirom na interpretacije koje donose (neki su prilično odmakli od simplističkih, herojskih i samo-viktimizirajućih narativa propisanih kurikulumom dok su neki potpuno u skladu sa istim). Udžbenici se razlikuju i po didaktičkoj opremi kojom prate sadržaj (u nekima dominira tekst sa zadacima za učenike kojima se uglavnom traži prisjećanje, a izvori su popraćeni interpretacijama, dok su drugi udžbenici bogati izvorima i donose kompleksnije zadatke za učenike). Ove razlike odražavaju različita shvaćanja svrhe nastave povijesti (nastava povijesti za učenje o povijesti kao disciplini ili nastava povijesti kao sredstvo prijenosa prikladne interpretacije učenicima).⁶

DOMINANTNI NARATIVI O RATOVIMA U DRUŠTVIMA I NASTAVI POVIJESTI

Emotivno nabijen jezik koji se uvelike koristi u politici i medijima prenosi se u učionice. Odnos ovakvim narativima onemogućuje suosjećanje za žrtve drugih etničkih skupina i opstruira kultivaciju povijesnog mišljenja. Unazad zadnjih 15 godina, sadržaji, izvori i materijali (primjerice čitanke Centra za demokraciju i pomirenje u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi i afera sa Dodatkom za poučavanje najnovije povijesti u Hrvatskoj) koje su pokušali izazvati dominantne narative doveli su do otpora i odbijanja, ne samo od strane učenika i nastavnika, nego i od strane obrazovnih vlasti.⁷

PROBLEMI U POUČAVANJU RATOVA

Nastavnicima je često teško poučavati o ovim sukobima. Neki se odlučuju poučavati ove teme na propisan i očekivan način iz raznih razloga. Oni slijede zahtjeve relevantnih kurikuluma koji se često koriste za etničku homogenizaciju. U nekim zemljama, određene društvene grupe (najčešće ratni veterani i žrtve rata) vrše snažan pritisak da bi se ova tema poučavala na određen način. Takav pristup je u vezi sa odbacivanjem povijesnog istraživanja i ignoriranjem suvremenih pristupa u poučavanju osjetljivih i kontroverznih tema. Neki se nastavnici ne osjećaju kompetentno, sigurno niti podržano od strane obrazovnog sistema, škole ni lokalne zajednice za poučavanje ove teme na način koji potiče kritičko razmišljanje i otvara pitanja koja propituju dominantne ili sporne interpretacije.⁸

NAPUŠTENI UČENICI

Učenici su ili izloženi pojednostavljenim narativima i jednostranim interpretacijama ili ih se o ovoj temi uopće ne podučava. U oba slučaja, nisu im dani niti činjenični uvidi u ratne događaje niti prilika da analiziraju, razumiju i vrednuju različite izvore i interpretacije događaja. Posljedično, bez razvijene vještine kritičkog mišljenja potrebne za pristup ovoj osjetljivoj temi na didaktički osmišljen i «siguran» način, učenici se suočavaju sa utjecajem medija koji su često manipulativni, propagande i jednostranih javnih i osobnih narativa.

PODIJELJENO ŠKOLSTVO

Sustav «dvije škole pod jednim krovom» postoji još uvijek u više od 50 škola u Federaciji Bosne i Hercegovine⁹ kao i u nekim djelovima Hrvatske.¹⁰ Podjela učenika temeljem jezične i etničke pripadnosti onemogućava njihov među-grupni kontakt i razumijevanje stvarnosti van grupnih narativa. Ovo se sigurno odražava i na poučavanje među-grupnih ratova i čini odgovorne, multi-perspektivne i kritičke pristupe osjetljivim i kontroverznim temama manje izglednima.

2. PREPORUKE

Želeći odgovoriti na prepoznate izazove, zalažemo se za nastavu povijesti koja njeguje kritičko razumijevanje ratova kroz kultiviranje vještina povijesnog mišljenja. Vještine povijesnog mišljenja ključne su u propitivanju manipulacija poviješću i povijesnih mitova, kao i predrasuda i stereotipa koje iz njih proizlaze. Vjerujemo da nastava povijesti treba imati transformativnu ulogu, ne samo u tome kako se percipiraju sukobi nego i u izgradnji održivog mira u regiji.¹¹

U procesu razvijanja preporuka za odgovorno poučavanje ratova u Jugoslaviji i zemljama sljednicama, istražili smo smjernice, preporuke i pristupe u poučavanju drugih osjetljivih i kontroverznih tema, a imajući na umu specifičnosti ovih povijesnih događaja. Vjerujemo da se neki od ovih pristupa mogu primjeniti i na poučavanje ovih ratova.

2.1. OPĆE PREPORUKE

Od iznimne je važnosti da ciljevi poučavanja o ratovima budu postavljeni u skladu sa ciljem izgradnje održivog mira. Također je od iznimne važnosti da svi obrazovni dionici slijede jasno postavljene i nedvosmislene ciljeve.

Formalno obrazovanje jedan je od mnogih izvora učeničkog znanja i stavova o temi. Neformalni faktori van učionice imaju veliki utjecaj na učenička znanja i stavove. Filmovi, komemoracije, muzeji, kulturna događanja, obiteljske priče i postojeći narativi mnoštvo su izvora kulturnog kapitala koji mogu pomoći učenicima da razumiju kompleksnu prošlost. S druge strane, oni mogu prenijeti pristranost, simplificirane poglede, politička mišljenja, netočne informacije ili zablude koje mogu imati velike posljedice na to kako učenici interpretiraju prošlost.¹²

Iz ovih razloga, naše preporuke upućujemo različitim dionicima. Nastavnici (povijesti drugih relevantnih predmeta), drugi formalni nacionalni i internacionalni obrazovni akteri (obrazovne vlasti, autori kurikulumu, autori obrazovnih materijala, institucije odgovorne za obrazovanje i usavršavanje nastavnika) i drugi relevantni društveni akteri (političari, mediji, organizacije civilnog društva i udruge koje se bave naslijeđem ovih sukoba, muzeji i memorijali) svi mogu u skladu sa svojim mandatom koristiti razna sredstva djelovanja i utjecaja da bi doprinijeli odgovornoj nastavi povijesti.

Ako se post-jugoslavenska društva obavezuju na poučavanje ratova u Jugoslaviji i zemljama sljednicama, svi dionici procesa trebali bi osigurati niže navedene preduvjete.

2.1.1. Nastavnici

- Kada poučavaju ove ratove, nastavnici bi se trebali pridržavati profesionalnih standarda i odvojiti se od osobnih, emocionalno nabijenih stavova (pojašnjeno u drugom dijelu preporuka) jer je ovo ne samo od profesionalnog već i od javnog interesa.
- Kao profesionalci i odgovorni građani, nastavnici bi trebali poštovati javnu ulogu povijesti i nastave povijesti (osobito kada je riječ o bavljenju sa osjetljivim i kontroverznim temama) tako što će pomoći učenicima da:
 - steknu činjenično znanje o temi
 - razumiju kompleksnosti prošlosti i njenih interpretacija
 - razumiju načine na koje se povijest koristi da bi promovirala, legitimirala i motivirala različite interese, ideologije i uvjerenja
- Preporučljivo je da nastavnici uspostave konatkt sa organizacijama i pojedincima koji pružaju mogućnosti za profesionalni razvoj i nude resurse o specifičnoj temi, kao i generalno o masovnim stradanjima i kršenjima ljudskih prava, a u svrhu stjecanja potrebnog znanja o materiji i pedagogiji.¹³
- Nastavnici mogu koristiti prilike za:
 - Transnacionalna i prekogranična umrežavanja i razmjenu

- Kolegijalno učenje
- Korištenje modela i pristupa u poučavanju osjetljivih i kontroverznih tema

2.1.2. Drugi formalni i neformalni obrazovni dionici

Trebali bi:

- Stvoriti sigurne i podržavajuće uvjete za slobodno bavljenje osjetljivostima teme u nastavi i to kroz:
 - Kreirati adekvatne obrazovne politike
 - Osigurati kvalitetne studijske programe za buduće nasavnike povijesti
 - Poticati i oslanjati se na profesionalnu autonomiju nastavnika
 - Osigurati kvalitetne mehanizame koji omogućuju svim akterima (državnim i drugima) sudjelovanje u kvalitetnom profesionalnom razvoju nastavnika¹⁴
 - Razviti bolje povezani opći kurikuluma koji osigurava prostor za poučavanje ove teme i unutar drugih relevantnih predmeta (građanski odgoj i obrazovanje, geografija, sociologija, književnost i drugi)¹⁵
 - Razviti otvoreniji kurikulum povijesti
- Osigurati različite načine profesionalne podrške nastavnicima kroz:
 - Uvide u multi i inter-disciplinarne pristupe temi (iz rakursa povijesti, psihologije, sociologije, filozofije, pedagogije i drugih disciplina)
 - Osiguravanje dostupnosti relevantne literature i izvora (u školskim knjižnicama i online)
 - Nastavne materijale i pružanje prilika za stručno usavršavanje na temelju ovih uvida i u skladu sa profesionalnim standardima svih uključenih u proces
- Osigurati da programi profesionalnog razvoja nastavnika imaju balans između dva elementa: razvijanja ekspertize u pogledu sadržaja (što podučavati) i u pogledu nastavničkih kompetencija (kako podučavati).
- Osigurati prilike za nastavnike – u kurikulumima, nastavnim materijalima i profesionalnom razvoju – da suoče učenike sa iskustvima različitih ljudi u područjima zahvaćenima ratom (vojnika, civila, pripadnika različitih etničkih skupina, manjina, izbjeglica, žena, djece, različitih skupina profesionalaca...).
- Podržati regionalno i međunarodno umrežavanje i suradnju povjesničara, nastavnika povijesti i metodičara nastave povijesti za poticanje razmjene i inovacije u poučavanju ratova u Jugoslaviji i zemljama sljednicama.¹⁶
- Obrazovne vlasti trebale bi osigurati osnovne preduvjete i planirati podršku za dovođenje učenika u muzeje i memorijale kroz:
 - Pružanje podrške studijskim posjetima memorijalima i muzejima koji pozivaju na kritičko bavljenje temom i slobodu interpretacija. trebalo bi osigurati financijsku, logističku i pedagošku podršku posjetima

memorijalima i muzejima. Na primjer, nastavnici bi trebali imati dovoljno fleksibilnosti u svojim rasporedima da bi takvi posjeti bili mogući.¹⁷

- Osiguravanje prilika za profesionalni razvoj koji bi osposobio nastavnike za planiranje, izvođenje i evaluaciju studijskih posjeta.
 - Pažljivo planiranje i suradnju sa institucijama koje se posjećuju, a čime će se osigurati maksimizacija obrazovnih ishoda.
- Priznati i poštovati nastavnike kao profesionalce.
 - Pridržavati se profesionalnih standarda.
 - Razmotriti postojanje podijeljenih škola jer one dodatno onemogućavaju međugrupni kontakt, a posljedično i razumijevanje i učenje o konfliktu van dominantnih narativa unutar grupa.

2.1.3. Relevantni dionici u društvu

- Političari, mediji, organizacije civilnog društva koje se bave naslijeđem recentnih oružanih sukoba, muzeji i mjesta sjećanja trebali bi:
 - Stvoriti sigurne i podržavajuće uvjete za slobodno bavljenje osjetljivostima teme u nastavi.
 - Izbjegavati propisivanje interpretacija i monopoliziranje prava na interpretiranje prošlosti.
 - Priznati i poštovati nastavnike kao profesionalce.
 - Pridržavati se profesionalnih standarda.

2.2. METODIČKE PREPORUKE

2.2.1. Pomozite učenicima da steknu činjenično znanje o sukobima

- Istraživanje i učenje o bilo kojem ratu otvara teška pitanja. Kao i u slučaju bilo kojeg drugog povijesnog događaja, važno je predstaviti povijesno točne informacije. Opišite kako i zašto je došlo do ratova u Jugoslaviji i zemljama sljednicama, u kontekstu europske i svjetske povijesti. Referirajte se na kronološki i geografski okvir događaja, kratkoročne i dugoročne uzroke i posljedice u lokalnom, nacionalnom i međunarodnom kontekstu. Objasnite ulogu vlada i institucija, kao i različitih članova društva. Pomozite učenicima da shvate početke sukoba kao i događaje i mirovne ugovore koji su doveli do razrješenja sukoba.¹⁸

- Budite svjesni toga da nema jednostavnih odgovora na kompleksna pitanja poput *prirode rata, ratne krivnje, uzroka i posljedica rata*. Izbjegavajte pojednostavljene narative koje vode do površnih i stereotipiziranih pogleda na protagoniste i događaje. Osigurajte priliku za studente da istraže kompleksnosti teme: konteksta i dinamike koja je dovela do rata, raznih faktora koji su odigrali ulogu (političke prilike, ekonomske poteškoće, lokalna povijest, europski i svjetski odgovor, itd.)¹⁹
- Omogućite učenicima da steknu detaljno znanje o temi, osobito kada su skloni prosuditi određene događaje površno, stereotipno i emotivno.
- Izbjegavajte pojednostavljene paralele i usporedbe s drugim sukobima. Neke sličnosti mogu postojati, ali svaka od njih ima svoje posebne vremenske, prostorne i ljudske karakteristike.²⁰
- Definirajte ključne termine kao što su *zločin protiv čovječnosti, ratni zločini, genocide, etničko čišćenje, ljudska prava*.²¹
- Naglasite da ratovi nisu bili neizbježni ishod raspada Jugoslavije. Do njih je došlo zbog odluka raznih aktera (pojedinaца, grupa i nacija) da djeluju ili ne djeluju. Ove odluke mogle su biti drugačije. Učenici stoga moraju biti svjesni različitih izbora koje su lokalnim akterima i globalnoj zajednici bile dostupne prije, za vrijeme i nakon sukoba.²²
- Izbjegavajte generalizacije, simplifikacije i stereotipe. Budite oprezni sa uporabom skupnih imenica poput «Srbi», «Hrvati», «Bošnjaci» i «Crnogorci» jer njihovo korištenje, iako u određenoj mjeri neizbježno, može nesvjesno ojačati stereotipe.²³
- Kontekstualizirajte povijest. Istraživanje i učenje o recentnim sukobima treba biti stavljeno u širi povijesni i onovremeni kontekst. Analizirajte lokalne, nacionalne kao i europske i svjetske odgovore.²⁴
- Pokažite pozitivne primjere djelovanja pojedinaca koji su ustajali protiv mržnje i zločina i/ili spašavali ljude u ugrozi. Nemojte, s druge strane, prenaplaćavati ova djela, osobito ako se odnose samo na mali udio ljudi jer to može dovesti do nepreciznog ili iskrivljenog razumijevanja događaja. Isto tako, “izlaganje učenika samo najgorim aspektima ljudske prirode može potaknuti cinizam.”²⁵
- Pomozite učenicima razumjeti kako se društva suočavaju sa masovnim nasiljem nakon što oružani sukob završi, kako pogođene zajednice i preživjeli žive sa naslijeđem masovnih stradanja, kako nacije razorene takvim zločinima mogu prevladati sukob i postići mir i stabilnost.²⁶

2.2.2. Pomozite učenicima da razviju vještine kritičkog mišljenja

- Pružite učenicima mogućnost da istražuju i analiziraju različite izvore, predodžbe i interpretacijerecentnih sukoba. Potaknite istraživačko i problemsko učenje jer je ono nužno za razvoj vještina kritičkog mišljenja i vještina organiziranja i komuniciranja povijesnog znanja.
- Pomozite učenicima da razumiju koncepte vremena, prostora, uzroka i posljedica, promjene i kontinuiteta, povijesnih perspektiva i interpretacija.
- Pažljivo birajte materijale, u skladu sa pedagoškim standardima i primjerene dobi učenika, a tako da pružaju učenicima mogućnosti za razvoj vještina povijesnog mišljenja (kako znamo o prošlosti). Koristite primarne i sekundarne povijesne izvore poput svjedočanstava, fotografija, dnevnika, materijala sa suđenja, službenih transkripata, originalnih umjetničkih djela, osobnih priča, arhivskih video snimki, novina ili historiografskih djela.²⁷
- Potaknite učenike na kritičku analizu i razmišljanje o izvorima, omogućite im da iznesu sud o tome zašto je određen izvor napravljen, tko ga je napravio i zašto, da usporede i procijene različite perspektive i interpretacije konkretnih događaja i pitanja te procijene argumente koji se koriste za podupiranje određenih informacija (ili manjak istih). Osigurajte da izvori budu popraćeni primjerenim kontekstom (kontekstom u kojem je izvor napravljen i kontekst u kojem je danas shvaćen).²⁸
- Uzmite u obzir da su učeničke interpretacije prošlosti snažno oblikovane popularnom poviješću (filmovima, časopisima, blogovima, mrežnim stranicama, obiteljskim pričama, imenima ulica itd.) i drugim medijima osim udžbenika i kurikuluma. Pružite im mogućnost da analiziraju i procijene ove tipove interpretacija i da ih usporede sa interpretacijama u «službenim» nastavnim materijalima.
- Živa svjedočenja i osobne priče onih čiji su životi bili pogođeni ratom i nasiljem pružaju jedinstvenu mogućnost za poučavanje i učenje. Oni su, unatoč tome, posebni i osjetljivi izvori informacija i njihove posebnosti treba uzeti u obzir. Živa svjedočenja su povijesni izvor i kao takve ih treba tretirati – učenici bi trebali primjeniti kritiku izvora na to što čuju. Direktan kontakt sa svjedocima može uzburkati emocije koje mogu ograničiti racionalnu i kritičku refleksiju. Stoga bi priprema i refleksija trebale biti pažljivo planirane. Povijesni kontekst, kao i osnovno razumijevanje usmene povijesti kao metode trebaju biti dio istraživanja, a učenici razumijeti da svjedočenje i dalje predstavlja samo jedno osobno iskustvo među mnogima.²⁹

2.2.3. Propitujte dominantne narative

- Pomozite učenicima da shvate načine na koji se povijest (zlo)rabi za promoviranje, legitimiranje i motiviranje određenih interesa, politika, ideologija i uvjerenja.
- Propitujte, diskutirajte i dekonstruirajte nedokazane pretpostavke, mitove i dominantne narative kroz donošenje činjenica, dokaza i argumenata.³⁰ Potaknite kritičku analizu takvih interpretacija.
- Istražite sa vašim učenicima kako se prošlost pamti, kako se povijesni narativi pregovaraju kroz vrijeme i kako način na koji se događaji pamte dovodi do daljnjih konflikata i nasilja³¹ (primjerice kako se sjećanje na Drugi svjetski rat koristilo u devedesetima da bi izazvalo strah i pozivalo na agresiju).
- Ne koristite sjećanja na nedavne ratove da bi potaknuli ili stvorili strahove danas. Ne koristite iskustvo ratova devedesetih da bi poslali poruku da drugačiji odnosi nisu mogući.³²

2.2.4. Potičite debatu, samo-refleksiju i angažman

- Potaknite učenike da istražuju i rade veze između prošlosti i sadašnjosti, prateći načela metodologije povijesti.³³
- Uspostavite otvoreno i povjerljivo okruženje za učenje.³⁴ Prepoznajte ulogu afektivnih procesa i budite moderator, a ne predavač.³⁵
- Ne namećite vlastite stavove učenicima. Pružite im priliku da istraže ulogu emocija i uvjerenja, da postave pitanja, izraze vlastite nesigurnosti, sumnje i zaključke.³⁶
- Potaknite pristojnu, ali iskrenu diskusiju, podržite dobro argumentirane doprinose diskusiji i ovisno i situaciji, ostavite zaključke otvorenima.³⁷
- Dajte učenicima (i nastavnicima) priliku da istraže vlastitu pozadinu i identitet i da oblikuju vlastita shvaćanja povijesti. Također, trebali bi razumjeti kako povijest doprinosi konstrukciji individualnog i kolektivnog identiteta i kako identitet nije fiksni niti nepromjenjiv. Nepromjenjivi, fiksni, zatvoreni i isključivi koncepti identiteta trebali bi biti dekonstruirani.³⁸
- Pomozite učenicima shvatiti povrede ljudskih prava koje su se dogodile u ratu kako bi propitali i obogatili vlastite pretpostavke o ljudskom ponašanju, društvenoj i osobnoj odgovornosti. To bi im trebalo pomoći da se razviju u odgovorne, kritične, angažirane i aktivne građane koji će biti motivirani i voljni djelovati. Trebali bi pratiti znakove upozorenja po pitanju predrasuda, diskriminacije i nasilja i djelovati efikasno i odgovorno.³⁹

2.2.5. Odabirite odgovorne pristupe poučavanja i učenja

- Kad poučavate o ratovima devedesetih, možete se voditi trima osnovnim pitanjima: 1. Zašto ću podučavati o ovoj temi?⁴⁰, 2. Što ću podučavati o ovoj temi?⁴¹, 3. Kako ću podučavati o temi? (Prilagodite pristupe poučavanja grupi učenika). U ovom dijelu, bavit ćemo se trećim pitanjem.
- Naučite o temi što je moguće više prije nego počnete predavati, iz različitih izvora i različitih perspektiva. Odaberite izvore vaših informacija pažljivo i odgovorno, prosuđujte njihovu kvalitetu i izvor informirano.
- Osigurajte da su materijali i pristupi korišteni u nastavi primjereni dobi učenika.⁴²
- Odabirite materijale pažljivo i odgovorno. Izbjegavajte senzacionalističke materijale. Odabirite slike i tesktove koji ne zlorabe učeničku emotivnu ranjivost.⁴³
- Izdvojite dovoljno vremena za podučavanje, nemojte žuriti kroz sadržaj.⁴⁴
- Izbjegavajte aktivnosti koje potiču samo površinsko (umjesto dubinskog) razmišljanja i koji mogu trivijalizirati temu, poput modela, diorama, modela, puzli, igara riječima, križaljki i slično. Suzdržavajte se od simulacija, uprizorenja i igri uloga jer one mogu ostaviti krivi dojam na vaše učenike da oni znaju kako su se ljudi osjećali u ratu.⁴⁵
- Nemojte opravdavati, glorificirati niti romantizirati nasilje (osobito ne kada se opisuje iskustvo vojnika, konkretnih bitki ni ratnih događanja).
- Izbjegavajte emotivni jezik; koristite terminologiju, vokabular, imena i kvalifikacije točno, primjereno i konzistentno.⁴⁶
- Prevedite statistiku u ljude. Svaki broj, statistika, tablica ili lista predstavlja pojednca. Pokažite da se iza statistika nalaze ljudi i naglasite različitost osobnih iskustava u širem povijesnom narativu.⁴⁷
- Teme ratnih zločina, genocida i povreda ljudskih prava moraju biti podučavane sa poštovanjem za svaku žrtvu.⁴⁸ Također je važno biti u stanju pokazati da žalimo ne samo za zlo učinjeno našoj grupi nego i za zlo počinjeno od strane naše grupe prema članovima drugih grupa uključenih u konflikt.⁴⁹
- Izbjegavajte usporedbe patnje. Objasnite različite razloge i okolnosti koje su dovele do progona. Kada radite distinkcije, poštujujte sva iskustva patnje. Izbjegavajte uzdizanje patnje u jednom kontekstu u usporedbi sa patnjom u drugom kontekstu. Izbjegavajte predstavljati jednu grupu kao isključivu žrtvu.⁵⁰

POJMOVNIK

GENOCID

Termin genocid skovao je odvjetnik Raphael Lemkin 1944. godine, da bi opisao uništenje grupe ljudi na osnovi njihove navodne rasne, etničke, nacionalne ili religijske pripadnosti. Nova riječ koju je autor skovao

sastoji se od starogrčke riječi *genos* (rasa, pleme) i latinske riječi *cid* (ubijanje). "Genocid" je postao međunarodni pravni termin 1948. godine. U Konvenciji UN-a o Sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida usvojenom 1948., genocid je definiran u Članku 2 kao "bilo koji od sljedećih činova počinjenih s ciljem uništenja, dijelom ili u cijelosti, nacionalne, etničke, rasne ili religijske grupe, kao; (a) ubijanje članova grupe; (b) nanošenje ozbiljne tjelesne ili mentalne štete članovima grupe (c) namjerno nametanje uvjeta života koji trebaju dovesti do fizičke destrukcije cijele grupe ili dijela grupe; (d) nametanje mjera usmjerenih na sprječavanje rođenja unutar grupe; (e) prisilno oduzimanje djece grupi i upućivanje drugoj grupi."⁵¹

ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI

Vojni sud u Nurembergu (1945-6) bio je prvi sud za procesuiranje "zločina protiv čovječnosti" i postavio je temelje modernog sustava međunarodne pravde. Zločini protiv čovječnosti definirani su Rimskim statutom Međunarodnog kaznenog suda kao "Činovi koji su dio raširenog ili sustavnog napada usmjerenog protiv civila, sa znanjem o napadu: (a) Ubojstvo; (b) istrebljenje; (c) porobljenje; (d) deportacija ili prisilno preseljenje stanovništva; (e) zatočenje ili drugo teško lišavanje fizičke slobode u povredi temeljnih pravila međunarodnog zakona; (f) mučenje; (g) silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija, ili drugi oblik seksualnog nasilja usporedive težine; (h) protjerivanje bilo koje grupe ili kolektivite na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, religijskoj, rodnoj, ili bilo kojoj osnovi koja je univerzalno priznata kao nedopuštena po međunarodnom pravu, u vezi sa bilo kojim činom definiranim u ovom paragrafu ili bilo kojim zločinom u jurisdikciji Suda; (i) prisilni nestanak osobe; (j) zločin apartheid; (k) drugi nečovječni akti sličnog karaktera koji s namjerom nanošenja velike patnje, ili ozbiljnih ozljeda tjelesnom ili fizičkom zdravlju."⁵²

RATNI ZLOČINI

Ratni zločini mogu biti počinjeni protiv različitih žrtava, ili boraca ili ne-boraca. U međunarodnim oružanim sukobima, žrtve uključuju one koji su specifično zaštićeni četirima Ženevskim konvencijama, primjerice (1) ranjeni i oboljeli u oružanim sukobima na ratištu; i (4) civilne osobe. Ratni zločini kodificirani su Ženevskom konvencijom 1949. i Dodatnim protokolom iz 1977., člankom 8 Rimskog statuta Međunarodnog kaznenog suda; člankom 2 i 3 Statuta Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju i člankom 4 Statuta Međunarodnog Kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju i člankom 4 Statuta Međunarodnog Kaznenog suda za Ruandu.⁵³

ETNIČKO ČIŠĆENJE

Završni izvještaj Komisije stručnjaka ustanovljene slijedom Rezolucije 780 (1992) Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda koristi termin da bi opisao "svrhovitu politiku jedne etničke ili religijske grupe izmjешtanja civilne populacije druge etničke ili religijske grupe sa određenog zemljopisnog područja nasilnim i zastrašujućim metodama"⁵⁴ Drugu definiciju donosi P. Therr; "sustavno organizirano, nametnuto odstranjenje, nasilnim i često trajno, grupe definirane etničkom ili nacionalnom pripadnošću."⁵⁵

LJUDSKA PRAVA

"Ljudska prava su prava inherentna svim ljudskim bićima, neovisno o nacionalnosti, mjestu stanovanja, spolu, nacionalnom ili etničkom porijeklu, boji, religiji, jeziku ili bilo kojem drugom status. Jednako nam pripadaju naša ljudska prava bez diskriminacije. Ova prava su sva međusobno povezana, međusobna i nedjeljiva." (Ured visokog predstavnika za ljudska prava, Ujedinjeni Narodi)⁵⁶

REFERENCE

1 Termin ratovi u Jugoslaviji i zemljama sljednicama koristimo imajući na umu sve oružane sukobe koji su se dogodili na prostoru bivše Jugoslavije od 1990 do 2001. godine.

-
- 2 Termin kurikulum povijesti se prilikom korištenja u tekstu odnosi i na nastavni plan i program i na kurikulum.
- 3 Za više primjera pogledati članke o postjugoslavenskim zemljama u: Koulouri, *Clio in the Balkans: the politics of history education*. 2002.
- 4 Obrazovni sustav u BiH karakterizira postojanje tri paralelna etnička obrazovna sustava zasnovana na tri konstitutivne etničke skupine (nacije) i njihovim jezicima (bosanski, hrvatski i srpski). Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta: Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine koja je podijeljena u 10 kantona. Kurikulum na srpskom jeziku se upotrebljava u Republici Srpskoj. Kurikulum na bosanskom i hrvatskom se upotrebljava u Federaciji Bosne i Hercegovine, ovisno o tome koja etnička skupina konstituira apsolutnu većinu u kantonu. Svaki od 10 kantona Federacije Bosne i Hercegovine razvija vlastiti kurikulum specifičan tom kantonu. No, u nekim slučajevima (kao u Srednjobosanskom kantonu i Hercegovačko-neretvanskom kantonu u kojem ni jedna etnička skupina ne konstituira apsolutnu većinu), postoje dva paralelna kurikuluma (bosanski i hrvatski).
- 5 Fond Otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Cemu ucimo djecu? Analiza sadržaja udzbenika nacionalne grupe predmeta, 2017.
- 6 Marić, *Homeland war between Innovative History Education and One Truth*, in (ed.) Bentravato, Korostelina, Schulze History Can Bite, *History Education in Divided and Postwar Societies*, 2009. and Koren *What kind of history teaching do we have after 18 years in Croatia?* in Dimou (ed.) *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, 2006.
- 7 Više o aferi oko Dodatka u Hrvatskoj: [Dubljević, Jedna povijest, više historija - Dodatak udžbenicima s kronikom objavljivanja, 2007.](#)
- 8 [Marić, Jovanović. Teachers on Teaching. How practitioners see the current state and future developments of history education in Western Balkans, 2017.](#)
- 9 Slučaj u kantonima BiH u kojima ni Hrvati ni Bošnjaci ne konstituiraju apsolutnu većinu. Više o ovoj temi možete pronaći u: *Segregated Bosnian schools reinforce ethnic divisions*, <https://iwpr.net/global-voices/segregated-bosnian-schools-reinforce-ethnic-division> and UNICEF BH *Divided schools in BH*, 2009. https://www.unicef.org/bih/Divided_schools_in_BHWEB_1.pdf
- 10 Slučaj u dijelovima Hrvatske koji su Mirnom reintegracijom vraćeni pod ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske (Podunavlje).
- 11 Prilagođeno prema COST *Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts*, 2016.
- 12 [Human Rights Office of the High Commissioner. Historical and memorial narratives in divided societies: history textbooks, memorials and museums](#), 2013.
- 13 Pennsylvania [department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education, 2015.](#)
- 14 [Marić, Jovanović. Teachers on Teaching. How practitioners see the current state and future developments of history education in Western Balkans, 2017.](#)
- 15 Adapted from COST, *Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts*, 2016.
- 16 Prilagođeno prema Education for 21st century, *Recommendations Fostering human rights through deconstruction of stereotypes*
- 17 Prilagođeno prema Education for 21st century, *Recommendations Fostering human rights through deconstruction of stereotypes*
- 18 Prilagođeno prema U.S. [Holocaust Memorial Museum Guidelines for teaching the Holocaust](#), 2013., [Pennsylvania department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education, 2015.](#), [UNESCO](#)

[Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017., [COST](#), [Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts](#), 2016.

19 [U.S. Holocaust Memorial Museum](#), [Guidelines for teaching about Holocaust](#), [Pennsylvania department of education](#), [Guidelines for Holocaust Teaching, Genocide and Human Rights Violation Education](#), 2015., [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017., [COST Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts](#), 2016.

20 Prilagođeno prema [U.S. Holocaust Memorial Museum](#), [Guidelines for Genocide Education](#)

21 Prilagođeno prema [U.S. Holocaust Memorial Museum](#), [Guidelines for teaching about Holocaust](#), za definicije pogledajte u Pojmovniku dokumenta.

22 Prilagođeno prema [U.S. Holocaust Memorial Museum](#) [Guidelines for teaching about the Holocaust](#); [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017.

23 [U.S. Holocaust Memorial Museum](#) [Guidelines for teaching about the Holocaust](#), [U.S. Holocaust Memorial Museum](#), [Guidelines for Genocide Education](#), [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017.

24 [U.S. Holocaust Memorial Museum](#) [Guidelines for teaching about the Holocaust](#), [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017.

25 [U.S. Holocaust Memorial Museum](#) [Guidelines for teaching about the Holocaust](#), [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017.

26 [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017.

27 Prilagođeno prema [Pennsylvania department of education](#), [Guidelines for Holocaust Teaching, Genocide and Human Rights Violation Education](#), 2015

28 [COST Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts](#), 2016., [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017., [Pennsylvania department of education](#), [Guidelines for Holocaust Teaching, Genocide and Human Rights Violation Education](#), 2015

29 Više u Stradling, *Teaching 20th century European History*, 211-256.

30 [COST Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts](#), 2016.

31 [COST Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts](#), 2016., [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017.

32 Istraživanje je utvrdilo da većina udžbenika i kurikuluma zemalja nastalih raspadom Jugoslavije predstavlja višestoljetnu povijest regije prvenstveno kao povijest konflikata strana sukobljenih u ratovima 1990-ih. Međutim, povijest njihovih međusobnih odnosa nije samo povijest konflikata – postojala su i razdoblja mira i suživota. Prikažite svojim učenicima i ovakva, drukčija iskustva.

33 Poučavanje povijesti može imati ključnu ulogu u pružanju platforme za suočavanje s teškim temama iz prošlosti, a koje su kontroverzne i danas. Razumijevanje prošlosti zahtijeva uzimanje u obzir ideja i uvjerenja osoba iz prošlosti kao i relevantnost događaja iz prošlosti za suvremene stavove. [COST Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts](#), 2016.

34 Učenje i poučavanje o teškim i osjetljivim temama nedavnih ratova može izazvati snažne emocije s kojima se teško nose i nastavnici i učenici. [UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide](#), 2017.

35 McCully, Smyth & O'Doherty, *Exploring controversial issues in Northern Ireland*, 1999.

and [COST Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts](#), 2016.

36 McCully, Smyth & O'Doherty, *Exploring controversial issues in Northern Ireland*, 1999.

37 Prilagođeno prema McCully, Smyth & O'Doherty, *Exploring controversial issues in Northern Ireland*, 1999. and [COST Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts](#), 2016.

-
- 38 COST [*Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts*, 2016.](#)
- 39 [*UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide*, 2017.](#)
- 40 Pogledaj uvodni dio preporuka
- 41 Pogledaj dijelove 2.2.1, 2.2.2. i 2.2.3. preporuka za poučavanje i učenje
- 42 [*Pennsylvania department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education*, 2015., *UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide*, 2017.](#)
- 43 [*Pennsylvania department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education*, 2015., *UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide*, 2017.](#) [*U.S. Holocaust Memorial Museum, Guidelines for teaching about Holocaust*](#)
- 44 [*UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide*, 2017.](#)
- 45 [*U.S. Holocaust Memorial Museum, Guidelines for teaching about Holocaust*, *Pennsylvania department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education*, 2015., *UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide*, 2017.](#)
- 46 [*U.S. Holocaust Memorial Museum, Guidelines for teaching about Holocaust*, *Pennsylvania department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education*, 2015.](#)
- 47 [*U.S. Holocaust Memorial Museum, Guidelines for teaching about Holocaust*, *Pennsylvania department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education*, 2015., *UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide*, 2017., *U.S. Holocaust Memorial Museum, Guidelines for teaching about Holocaust*](#)
- 48 Prilagođeno prema [*Pennsylvania department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education*, 2015.](#)
- 49 COST [*Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts*, 2016.](#)
- 50 [*U.S. Holocaust Memorial Museum, Guidelines for teaching about Holocaust*, *UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide*, 2017., COST *Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts*, 2016.](#)
- 51 [*UNESCO Education about the Holocaust and preventing genocide*, 2017.](#)
- 52 Ibid.
- 53 Ibid.
- 54 Ibid.
- 55 Therr, *The Dark Sides of Nation-States. Ethnic Cleansing in Modern Europe*, 2014, 1.
- 56 [*Pennsylvania department of education, Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education*, 2015.](#), 4.

BIBLIOGRAFIJA

Denise Bontrovato, Karina Korostelina, Martina Schulze (2016), *History Can Bite, History Education in Divided and Postwar Societies*, V&R Unipress, Braunschweig

Council of Europe (Rec 15 - 2001), *History teaching in twenty-first-century Europe*

Council of Europe (Rec 6 – 2011), Intercultural dialogue and the image of the other in history teaching

Council of Europe (Rec 7 – 2010), Charter on education for Democratic Citizenship and Human Rights Education

Council of Europe (Rec 1880 - 2009), History teaching in conflict and post-conflict areas

Council of Europe, (Rec 1849 – 2008), For the promotion of a culture of democracy and human rights through teacher education

Council of Europe (2016), Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies

Council of Europe, (2014) Shared histories for a Europe without dividing lines

Council of Europe, (2003) Multiperspectivity in History Teaching: a Guide for Teachers

Council of Europe (2015 & 2016), Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education

Council of Europe (2015), NESET II - Education policies and practices to foster tolerance, respect for diversity and civic responsibility in children and young people in the EU

Augusta Dimou (Ur.) (2009.) Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe, V&R Unipress, Braunschweig

| [Maja Dubljević](#) (Ur.) (2007). Jedna povijest, više historija. Dodatak udžbenicima za najnoviju povijest, [Documenta – Center for dealing with the Past](#)

Education for 21st Century (2016), Recommendations on fostering human rights through deconstruction of stereotypes

EUROCLIO (2014), Manifesto on High quality History, Heritage and Citizenship education

EUROCLIO (2015), Helsingor declaration; History, Heritage and Citizenship Education For Promoting Citizenship And The Common Values Of Freedom, Tolerance And Non-Discrimination

European Cooperation in Science & Technology (COST)(2016), Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts

Fond Otvoreno društvo Bosna i Hercegovina. (2017) Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Cemu ucimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta, Sarajevo

| International Holocaust [Remembrance](#) Alliance, Why Teach About the Holocaust
What to Teach about the Holocaust

International Holocaust [Remembrance](#) Alliance, How to Teach about the Holocaust in Schools

International Holocaust [Remembrance](#) Alliance, Guidelines for Study Trips to Holocaust-Related Authentic and Non-Authentic Sites

International Holocaust [Remembrance](#) Alliance, Revised Guidelines on Visiting Holocaust-Related Sites

International Holocaust [Remembrance](#) Alliance, Preparing Holocaust Memorial Days: Suggestions for Educators

Christina Koulouri, (2002) Clio in the Balkans: the politics of history education, Center for democracy and reconciliation in Southeast Europe, Thessaloniki

Dea Marić i Rodoljub Jovanović (2017), Teachers on Teaching: How Practitioners See the Current State And Future Developments In History Education Across The Western Balkans, EUROCLIO, The Hague.

Alan McCully , Paul Smyth & Marian O'Doherty (1999) Exploring controversial issues in Northern Ireland, Irish Educational Studies, 18:1, 49-61

[Pennsylvania department of education](#) (2015), [Guidelines for Holocaust, Genocide and Human Rights Violation Education](#)

Charis Psaltis, Mario Carretero i Sabina Čehajić-Clancy (Eds) (2017), History Education and Conflict Transformation: Social Psychological Theories, History Teaching and Reconciliation

Robert Stradling, (2001) Teaching 20th century European History, Council of Europe

Philipp Therr, (2014), *The Dark Sides of Nation-States. Ethnic Cleansing in Modern Europe*, New York/Oxford, Berghahn

UNESCO (2017), Education about the Holocaust and preventing genocide

UNESCO, Human Rights Office of the High Commissioner (2013) Historical and memorial narratives in divided societies: history textbooks, memorials and museums

[U.S. Holocaust Memorial Museum, Guidelines for Genocide Education](#)

[U.S. Holocaust Memorial Museum, Guidelines for teaching about Holocaust](#)